

อย่างไรก็ตามฟิลิปปินส์ไม่อาจหลีกเลี่ยงอเมริกาได้ทัน เมื่อแมกไซไซถึงแก่กรรม รัฐบาลชุดต่อมาต้องใช้นโยบายรัดเข็มขัด รวมทั้งการควบคุมการแลกเปลี่ยนเงินตราด้วย ทั้งนี้เนื่องมาจากการใช้จ่ายอย่างมากมายของรัฐบาล ฟิลิปปินส์เริ่มแสวงหาเงินกู้จากแหล่งต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่น แต่เป็นการให้กู้ที่มีเงื่อนไขมากมายหนี้สินต่างประเทศของฟิลิปปินส์เพิ่มขึ้นทุกที ยังผลให้การเงินขาดเสถียรภาพและต้องลดค่าเงินพื้นบ้านเสมอ แม้นในปี คศ. 1970 ฟิลิปปินส์ก็ต้องลดค่าเปโซลงอีก

จากสภาพรวมทางด้านเศรษฐกิจที่ได้กล่าวมาแล้วผู้เขียนจะขอกล่าวถึงการพัฒนารายสาขา ในช่วงเวลาหลังสงครามโลกครั้งที่สองจนถึงทศวรรษ 1960 โดยสังเขป

ก) ผลผลิตรวมประชาชาติเบื้องต้น (GNP)^{35/} เมื่อสิ้นสงครามโลกใหม่ ๆ คือ คศ. 1946 นั้นมีมูลค่าเพียง 2,951 ล้านเปโซ แต่ใน คศ. 1949 ระดับ GNP เป็นถึง 5,489 ล้านเปโซ เพิ่มขึ้นประมาณเกือบ 90% ซึ่งถือได้ว่าสูงมาก (อัตราการความจำเจริญเติบโต (growth rate) เป็น 15% และเพิ่มไปเรื่อย ๆ จนถึงปี คศ. 1956 โดยอัตราการความจำเจริญลดลงแต่ยังสูงกว่า 7% ซึ่งถือว่ายังกองสูงอยู่เมื่อเทียบกับประเทศอื่น ๆ แต่หลังจาก คศ. 1956 เป็นต้นมา อัตราความจำเจริญมีแนวโน้มลดลงโดยตลอด และต่ำมากในปี คศ. 1960 คือเป็นเพียงประมาณ 1.3% เท่านั้น กล่าวได้ว่าความจำเจริญทางเศรษฐกิจของฟิลิปปินส์ หลังจาก คศ. 1957 เป็นต้นมามีลักษณะเคลื่อนไหวมาก แต่ครึ่งหลังของทศวรรษ 1960 เศรษฐกิจมีการฟื้นตัวดีขึ้น

ด้านส่วนประกอบของรายได้ประชาชาตินั้น

ข) การใช้จ่ายและการลงทุน

หลังสงครามโลกนั้นการใช้จ่าย (C) และการลงทุน (I) ของประเทศ

ฟิลิปปินส์มีมูลค่าที่สูง ทั้งนี้เพราะอุปสงค์ถูกกดดันไว้ในระหว่างสงคราม การใช้จ่ายเพิ่มจากมูลค่า 2,633 ล้านดอลลาร์ ใน คศ. 1946 เป็น 5,240 ล้านดอลลาร์ ใน คศ. 1949 ซึ่งเป็นอัตราการเพิ่มที่สูงมากที่สุด เป็นอัตราที่ใกล้เคียงกับการเพิ่มของ GNP การบริโภคเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ และในปี คศ. 1969 ปรากฏว่าเป็นประมาณ 16,478 ล้านดอลลาร์ ^{36/} ทางด้านการลงทุนก็เพิ่มมากขึ้น เช่น ส่วนใหญ่เป็นการลงทุนถาวร เช่น การบูรณะสิ่งปรักหักพังและสร้างกิจกรรมพื้นฐานต่าง ๆ (Infrastructure) ฯลฯ เพื่อการพัฒนาประเทศ รวมทั้งการซื้อสินค้าทุนต่าง ๆ การลงทุนหลังสงครามโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งนับแต่ทศวรรษ 1950 เป็นต้นมาเกิดจากแรงผลักดันของสหรัฐอเมริกา โดยผ่านสถาบันการเงินระหว่างประเทศ เช่น ธนาคารโลก โครงการที่ได้รับการฟื้นฟูบูรณะ คือ การคมนาคมขนส่งทั้งทางบกและทางน้ำ ท่าเรือ การพลังงานเหล่านี้สร้างเพื่อเป็นแรงจูงใจนักลงทุนจากต่างประเทศ เช่น การพัฒนาท่าเรือมีผลให้มีเรือขนส่งเข้ามายังมีมาเพิ่มขึ้น และช่วยให้เศรษฐกิจขยายตัวมีการจ้างงานเพิ่มขึ้น ส่วนนโยบายพลังงานนั้นเป็นไปในรูปอุปทานมากกว่าอุปสงค์ นั่นคือการเพิ่มผลผลิตให้มากขึ้นเพื่อให้ราคาสินค้านี้ต่ำลงซึ่งจะเป็นแรงจูงใจนักลงทุนอย่างหนึ่ง

การลงทุนของฟิลิปปินส์เพิ่มจาก 291 ล้านดอลลาร์ ใน คศ. 1946 เป็นถึง 3,029 ล้านดอลลาร์ ใน คศ. 1969 ซึ่งเป็นอัตราเพิ่มเฉลี่ยประมาณ 11% ต่อปี แต่อัตราเพิ่มมิได้สม่ำเสมอตลอดช่วงดังกล่าว แท้จริงอัตราเพิ่มของการลงทุนสูงในระยะ 1946 - 1949 และลดลงในช่วง คศ. 1949 - 1961 หลังจากนั้นก็เพิ่มเล็กน้อยคือเป็น 25.1% , 5.7% และ 6.6% ตามลำดับ ^{37/}

นอกจากการลงทุนด้านอื่นแล้วการลงทุนด้านทรัพยากรมนุษย์ในฟิลิปปินส์ได้รับความเอาใจใส่เป็นอย่างดี รายจ่ายทางการศึกษาจะเป็นรายจ่ายที่สูงสุดในงบ

ประมาณ ในทศวรรษ 1960 นั้น รายจ่ายทางด้านนี้เป็นถึง 1/3 ของยอดงบประมาณรายจ่าย

ค) การออม แนวโน้มการออมของฟิลิปปินส์นั้นสูงขึ้นอยู่เกือบตลอดเวลา จากประมาณ 12% ในทศวรรษ 1950 มาเป็นประมาณ 23% ในปี 1962 ^{38/} การออมส่วนใหญ่จะมาจากครัวเรือน แต่การออมจากแหล่งนี้มีความแปรปรวนอยู่มาก ส่วนแหล่งการออมอื่น ๆ คือ การออมของฝ่ายธุรกิจมีแนวโน้มเพิ่มอยู่เสมอแม้จะในอัตราที่ไม่สม่ำเสมอ ในบางช่วงการออมจะเพิ่มสูง เช่น ช่วง ค.ศ. 1946 - 1949 และบางช่วงอัตราการออมของราคาธุรกิจจะเพิ่มเพียง 7.8% เช่น ค.ศ. 1949 - 1961 เป็นต้น การออมจากภาครัฐบาลนั้นมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นสม่ำเสมอว่างประมาณจะมีการขาดดุล ส่วนแหล่งสุดท้ายคือเงินออมจากต่างประเทศนั้นมีความแปรปรวนมากที่สุดและอยู่นอกเหนือการควบคุมของฟิลิปปินส์

ง) การเกษตรกรรม มีการเปลี่ยนแปลงการเกษตรแบบดั้งเดิมมาสู่แบบใหม่ โดยระยะแรกมุ่งพืชอาหารก่อน จากนั้นจึงมีการพัฒนาเพื่อการส่งออก ในช่วงทศวรรษ 1960 มีการพัฒนาทางเกษตรอยู่มาก เช่น การนำเมล็ดพันธุ์ข้าวใหม่ (IR 5 และ IR 8) มาทำการเพาะปลูก การเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรส่วนใหญ่ทำโดยการขยายพื้นที่เพาะปลูก แต่มีการนำวิทยาศาสตร์เข้าช่วยบ้าง ในช่วง ค.ศ. 1954 ผลผลิตพืชอาหารเพิ่มขึ้นมาก พืชที่สำคัญคือ ข้าว ข้าวโพด ถั่ว กาแฟ ฯลฯ แต่หลัง ค.ศ. 1955 ผลิตผลเพื่อการบริโภคลดลง กลักรหันไปผลิตเพื่อการส่งออกมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงต้นทศวรรษ 1960 เมื่อรัฐบาลยอมให้ผู้ส่งออกนำเงินรายได้ถึง 80% มาแลกเงินเปโซได้ในอัตราเสรีซึ่งแลกได้มากกว่าอัตราทางการ แต่ในช่วงปลายทศวรรษ 1960 การผลิตเพื่อการบริโภคได้รับการพัฒนาทั้งด้านเมล็ดพันธุ์และวิธี

การเพาะปลูก รวมทั้งการชลประทาน การผลิตปุ๋ย ตลอดจนความสะดวกด้านอื่น ๆ ด้วย

ด้านการเกษตรเพื่อการส่งออกนั้น ผลผลิตที่สำคัญคือ ผลผลิตหม่มะพร้าว น้ำตาล สับปะรด ไม้ซุง ฯลฯ เมื่อสงครามยุติลงใหม่ ๆ การส่งออกซึ่งผลผลิตหม่มะพร้าว นั้นมีปริมาณและมูลค่าสูงสุด เนื่องจากอุปสงค์ที่มากมายของตลาดโลก ในขณะที่อุปทานขาดแคลน จึงเป็นโอกาสของฟิลิปปินส์ที่จะส่งไปขาย ต่อมาในต้นทศวรรษ 1950 ผลผลิตหม่มะพร้าวกลับเป็นสินค้าออกที่สำคัญแทนหม่มะพร้าวซึ่งราคาในตลาดโลกต่ำลง แต่ในที่สุดท้ายของทศวรรษ 1950 และต้นทศวรรษ 1960 ปรากฏว่าพืชผลชนิดใหม่มีที่ท่ารุ่งเรืองขึ้นมา คือ ผลผลิตจากป่าไม้ เช่น ไม้ซุง ในปลายทศวรรษ 1960 การผลิตสินค้าเกษตรเพื่อการส่งออกได้ชะงักลง เนื่องจากสาเหตุหลายประการ เช่น ภัยจากธรรมชาติ คือ พายุไต้ฝุ่นทำลายไร่อ้อยเสียหาย การผลิตสินค้าทดแทนตลอดจนความควบคุมของรัฐบาล มีผลจำกัดการส่งออก เช่น ไม้ซุง

กล่าวได้ว่าการขยายตัวของผลผลิตทางการเกษตรหลังสงครามโลก จะเห็นได้ว่า ใน ค.ศ. 1946 นั้นมีมูลค่าเพียง 1,222 ล้านดอลลาร์ แต่ใน ค.ศ. 1969 เพิ่มขึ้นถึง 4,968 ล้านดอลลาร์

จ) การอุตสาหกรรม ปรากฏว่าหลังสงครามโลกจาก ค.ศ. 1946 - 1949 นั้น มูลค่าผลผลิตทางอุตสาหกรรมของฟิลิปปินส์ขยายตัวจาก 149 ล้านดอลลาร์ เป็น 629 ล้านดอลลาร์ เพิ่มขึ้นกว่าสี่เท่าตัวในระยะเวลาเพียง 3 ปี การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมเป็นไปตลอดทศวรรษ 1960 แม้ในบางช่วงอัตราการผลิตจะต่ำลง เช่น ในช่วง 1950 - 1961

ลักษณะการเติบโตของภาคอุตสาหกรรมดังกล่าวนี้ อาจเป็นเพราะในระยะแรก ๆ รัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมการผลิตทดแทนการนำเข้า โดยการใช้มาตรการควบคุม

สินค้าเข้าและการแลกเปลี่ยนเงินตราระหว่างประเทศ ทำให้อุตสาหกรรมทารกในประเทศได้รับผลประโยชน์ ในระยะแรกคือช่วง คศ. 1949 นั้นอุตสาหกรรมที่ได้รับประโยชน์จากนโยบายดังกล่าวเป็นอุตสาหกรรมที่ใช้ชิ้นส่วนจากต่างประเทศ ครั้นใน คศ. 1957 ซึ่งเป็นช่วงที่อุตสาหกรรมชะงักตัวเป็นเพราะการผลิตอุตสาหกรรมเพื่อทดแทนการนำเข้าถึงจุดอิมิตัวลงแล้ว หนึ่งปัญหาตุลย์การชำระเงินในระยะนั้นยังผลให้ฟิลิปปินส์ต้องใช้มาตรการอย่างเข้มงวดในการจัดสรรเงินตราต่างประเทศซึ่งมีจำกัดมาก อาจยังผลให้บรรดาผู้ประกอบการอุตสาหกรรมในระยะนั้นได้รับผลกระทบไปด้วย เนื่องจากต้องสั่งซื้อส่วนประกอบและวัตถุดิบจากต่างประเทศ อย่างไรก็ตามในครึ่งหลังของทศวรรษ 1960 อุตสาหกรรมได้ฟื้นตัวขึ้นอีก โดยมีการกระจายของประเภทผลผลิตมากขึ้น และมุ่งทำการผลิตเพื่อส่งออกด้วย

ฟิลิปปินส์ถือได้ว่าเป็นประเทศอุตสาหกรรม แต่เป็นอุตสาหกรรมที่ไม่มีประโยชน์อย่างแท้จริงกับประเทศนัก เพราะเป็นอุตสาหกรรมที่ต้องพึ่งพาดังประเทศ และผู้ประกอบการส่วนใหญ่เป็นต่างชาติ กิจการเกือบทุกประเภททั้งการผลิตของใช้ประจำบ้าน ผลิตภัณฑประกอบอาหาร เคมีภัณฑ์ ยารักษาโรค ตลอดจนเครื่องจักรต่าง ๆ ล้วนได้มาจากการดำเนินงานของบริษัทข้ามชาติ ^{39/} ซึ่งลักษณะเช่นนี้จะพบได้ในการประกอบอุตสาหกรรมของประเทศด้อยพัฒนา เกือบทุกประเทศ

๑) การค้าระหว่างประเทศ ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองนั้น การสั่งสินค้าเข้าเพิ่มอย่างมาก แต่เมื่อมีการควบคุมการนำเข้าและการแลกเปลี่ยนเงินตราใน คศ. 1949 แล้วมีผลให้การนำเข้าลดลงมากคือ จาก 586 ล้านเหรียญ ใน คศ. 1949 เป็นเพียง 342 ล้านเหรียญ ใน คศ. 1950 แต่หลังจากนั้นมูลค่าจะค่อย ๆ เพิ่มขึ้น ซึ่งน่าจะเป็นเพราะขนาดของประชากรและรายได้ประชาชาติที่เพิ่มขึ้นมีผลให้อุปสงค์ต่อสินค้าเข้าเพิ่มขึ้น หนึ่งการบูรณะประเทศซึ่งต้องการเครื่องมือ เครื่องจักรเป็นจำนวนมากนั้น

ย่อมมีผลให้การส่งออกสินค้าเข้าเพิ่มขึ้นด้วย เช่นเดียวกับนโยบายการสนับสนุนการผลิตทดแทนการนำเข้ามีผลให้ต้องส่งออกสินค้าต่าง ๆ รวมทั้งเครื่องอุปโภคบริโภคเข้ามาเป็นจำนวนมาก โดยการผ่อนปรนของรัฐบาล โดยหลักการแล้วจะทำให้รายได้ประชาชาติเพิ่มในที่สุดจากการผลิตอุตสาหกรรมดังกล่าว แต่สภาพที่ปรากฏในประเทศคือยพัฒนาทั่วไป คือ การขาดดุลการค้าและการชำระเงินกลับทวีตัว ซึ่งเป็นผลจากการรั่วไหลของสำรองเงินตราเพื่อซื้อสินค้าต่าง ๆ เข้ามามากกว่าผลประโยชน์ที่จะได้รับจากกิจกรรมดังกล่าว

ส่วนด้านสินค้าออกของฟิลิปปินส์หลังสงครามโลกมีการเพิ่มมากพอควร ในช่วง 20 ปี จาก คศ. 1949 - 1969 เพิ่มขึ้นถึงประมาณ 260% ^{40/} ซึ่งดีกว่าช่วงที่อเมริกาเข้ามาปกครอง ประเทศสินค้าออกของฟิลิปปินส์มีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างในระยะแรก ๆ สินค้าออกที่สำคัญด้านเกษตรกรรมในระยะแรกคือ ผลิตภัณฑ์มะพร้าว น้ำตาล แต่หลังจาก คศ. 1960 มา สับปะรด กล้วยหอม เป็นผลิตผลเพื่อการส่งออกที่สำคัญในขณะที่ไม้ซุงและแร่ธาตุก็ทวีความสำคัญขึ้นทุกขณะ สินค้าสองประเภทหลังนี้มีมูลค่ารวมถึง 30% ของมูลค่าสินค้าออกทั้งสิ้น ใน คศ. 1969 สินค้าอุตสาหกรรมที่สำคัญคือ ผลิตภัณฑ์จากมะพร้าวในระยะหลัง คศ. 1950 ผลิตภัณฑ์ไม้อัด เบียร์ ยา ผ้า ฯลฯ มีบทบาทมากขึ้น

มีข้อสังเกตของโครงสร้างสินค้าออกของฟิลิปปินส์คือ สินค้าอุตสาหกรรมมีความสำคัญขึ้นเรื่อย ๆ และมีการกระจายตลาดรับซื้อมากขึ้น แต่สหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่นยังคงเป็นตลาดที่สำคัญที่สุด

การที่ฟิลิปปินส์มีสินค้าเข้าหลังไหลเข้าประเทศมากก่อให้เกิดการขาดดุลการค้าและดุลชำระเงินเสมอ กล่าวได้ว่าเนื่องมาจากนโยบายการใช้จ่ายของรัฐบาลตลอดจนนโยบายการส่งเสริมการผลิตอุตสาหกรรมทดแทนการนำเข้าและการปฏิบัติตาม

คำแนะนำของธนาคารโลกในการสร้างกิจกรรมพื้นฐานต่าง ๆ เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาและดึงดูดใจนักลงทุนนั้น ก่อให้เกิดการถุ่ยมจากต่างประเทศลดจนการตั้งชื่ออุปกรณ์ต่าง ๆ เข้ามามากมาย

ข) การเงินและการธนาคาร หลังสงครามโลกครั้งที่สองมีความพยายามพัฒนาระบบธนาคารมาก เพราะธนาคารคือหัวใจสำคัญของการพัฒนาเศรษฐกิจ ใน ค.ศ. 1945 นั้นมีธนาคารเพียง 7 แห่ง โดยเป็นธนาคารของต่างชาติ 4 แห่ง และธนาคารของชาวจีน 2 แห่ง กับธนาคารชาติ แต่ใน ค.ศ. 1949 ธนาคารเพิ่มเป็น 12 ธนาคาร มีสาขามากมายทั้งภายในและนอกประเทศ นอกจากธนาคารพาณิชย์แล้วสถาบันการเงินประเภทอื่นก็ขยายตัวโดยไม่หยุดยั้ง เช่น "บริษัทเงินทุนเพื่อการฟื้นฟูบูรณะ" (ธนาคารเพื่อพัฒนาฟิลิปปินส์) ซึ่งทำหน้าที่เป็นเครื่องมือสำคัญของรัฐในการจัดการการเงิน เพื่อฟื้นฟูประเทศแหล่งการเงินนี้เป็นแหล่งเงินทุนระยะยาวที่สำคัญของประเทศ รัฐบาลยังได้จัดตั้ง "คณะกรรมการบริหารการเงินเพื่อการสหกรณ์และสินเชื่อเกษตร" เพื่อให้ความช่วยเหลือทางการเงินแก่เกษตรกร คณะกรรมการดังกล่าวได้ส่งเสริมให้มีการจัดตั้งองค์กรในรูปสหกรณ์เครดิตเพื่อช่วยเหลือด้านสินเชื่อ แต่ระบบสหกรณ์เครดิตดังกล่าวไม่ประสบผลสำเร็จนัก เนื่องจากปัญหาหลายประการ เช่น ความขาดแคลนเงินทุน (เช่นเดียวกับประเทศไทย) เจ้าหน้าที่ทุจริตและการบริหารงานไม่มีประสิทธิภาพ

นอกจากสถาบันการเงินที่กล่าวมาแล้วยังมีสถาบันการเงินอื่น ๆ ที่มีส่วนในการพัฒนาประเทศ เช่น ธนาคารชนบท ทรัสต์ บริษัทประกันภัย ฯลฯ

ข) การจ้างงาน รัฐบาลฟิลิปปินส์พยายามจะแก้ไขปัญหาการว่างงานที่เกิดขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่สอง แต่จำนวนผู้ว่างงานยังมีมหาศาล และผู้ที่มิงานทำ

อยู่นั้น เป็นที่น่าสงสัยว่าจะมีลักษณะการว่างงานแบบแฝงอยู่ในบางสาขาการผลิตโดยเฉพาะอย่างยิ่งสาขาเกษตรกรรม เช่นเดียวกับประเทศไทยหรือประเทศเกษตรกรรมทั่วไป จากสถิติปรากฏว่า เกษตรกรรมเป็นสาขาที่มีคนงานมากที่สุด คือ ประมาณ 59% ของแรงงานทั้งหมดแต่ลดลงเป็นประมาณ 49% ในต้นทศวรรษ 1970 ^{41/} ส่วนสาขาอุตสาหกรรมมีการจ้างงานในระดับรองลงมา คือ ประมาณ 13% ใน คศ. 1956 ลดเป็นประมาณ 12% ของแรงงาน ในต้นทศวรรษ 1970 อัตราการจ้างงานเพิ่มในสาขาการผลิตทั้งสองที่กล่าวมาข้างต้นค่อนข้างต่ำ ในขณะที่สาขาบริการบริภานั้นมีอัตราการจ้างงานเพิ่มมากที่สุดคือจากประมาณ 10.4% ใน คศ. 1956 เป็นประมาณ 13% ในต้นทศวรรษ 1970 (ซึ่งมีลักษณะคล้ายลักษณะการจ้างงานของไทย)^{42/} และในสาขามิการดังกล่าวนี้ส่วนที่มีการขยายตัวในการจ้างงานมากที่สุดคือ สาขาบริการของรัฐบาล บริการชุมชน และกิจการบันเทิง ซึ่งการเจริญเติบโตของกิจการประเภทหลังนี้ส่วนหนึ่ง เป็นผลมาจากการเข้ามาของทหารอเมริกันระยะสงครามเวียดนาม

5. สรุป : อดีตและอนาคต

ฟิลิปปินส์ในวันนี้อย่าง เป็นฟิลิปปินส์ที่เต็มไปด้วยปัญหาทั้งทางเศรษฐกิจและการเมืองซึ่งสะสมมาแต่อดีต ในขณะที่การเมืองมีการแตกแยกอย่างรุนแรง สภาวะเศรษฐกิจที่ทรุดโทรม หนี้สินท่วมท้น ความไม่เสมอภาคของการกระจายความมั่งคั่งในหมู่ประชาชนยังเป็นปัญหาที่รัฐบาลแก้ไขไม่ตกหรือไม่อยากจะทำสักแต่จะวินิจฉัย คนจำนวนน้อยมีความผาสุกอยู่ท่ามกลางความทุกข์ยากของคนจำนวนมาก ข้าราชการฉ้อฉลทุจริตยังเป็นปัญหาที่แก้ไขไม่ตก ปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้ฟิลิปปินส์ประสบกับความยากจนตลอดจนปัญหาเรื่องทางเศรษฐกิจนั้นคือ การตกเป็นอาณานิคมทั้งในรูปแบบเก่าและรูปแบบใหม่ โดยเฉพาะหลังสงครามโลกครั้งที่สองนั้น อิทธิพลทางเศรษฐกิจของชาวต่างชาติคือฟิลิปปินส์ยิ่งเด่นชัด

การตก เป็นอาณานิคมครั้งแล้วครั้งเล่าของฟิลิปปินส์ ช่วยให้ชนชั้นนายทุนพื้นเมืองดำรงอยู่ได้อย่างผาสุกโดยความร่วมมือกับประเทศแม่ คนกลุ่มนี้น่าจะเป็นผู้ที่ทำให้เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจของฟิลิปปินส์ได้เป็นอย่างดี แต่เป็นที่น่าสงสัยว่านายทุนพื้นเมืองเหล่านี้มีบทบาทต่อการพัฒนาประเทศเพียงไร ชนชั้นนายทุนชาวพื้นเมืองนี้ได้รับการปกป้องรักษามาตั้งแต่สมัยการตก เป็นอาณานิคมของสเปน ขณะที่เศรษฐกิจเพื่อการส่งออกขยายตัวนับแต่อดีตจนกระทั่งเข้าสู่ศตวรรษที่ 20 ในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่สองนั้น จำนวนนายทุนชาวพื้นเมืองก็ขยายตัวออกไปเรื่อย ๆ เช่นกัน ในขณะที่เดียวกับการเกษตรกรรมตลอดจนการส่งออกก็ขยายตัวไปด้วย แต่ทว่ากิจกรรมการเกษตรและการส่งออกของฟิลิปปินส์ต่างไปจากประเทศอาณานิคมโดยทั่วไป คือ การเกษตรเพื่อการส่งออกนั้นจัดดำเนินการโดยชาวฟิลิปปินส์เอง เป็นส่วนใหญ่ ^{49/} ในขณะที่อาณานิคมอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เน้นการเกษตรขนาดใหญ่ตลอดจนการส่งออกมักจะดำเนินงานโดยคนต่างชาติ โดยลักษณะ เช่นนี้น่าจะเป็นบทบาทของนายทุนชาวพื้นเมืองด้วย แต่สินค้าเกษตรของฟิลิปปินส์ส่วนใหญ่เป็นการผลิตตามความต้องการของสหรัฐอเมริกาเอง

การขยายตัวของระบบเศรษฐกิจเพื่อการส่งออกภายใต้การดำเนินงานและความสัมพันธ์แบบอาณานิคมนั้น มีผลต่อชะตากรรมของคนจำนวนมาก สินค้าของฟิลิปปินส์ได้รับอนุญาตให้ส่งเข้าประเทศสหรัฐอเมริกาอย่างเสรีก็จริงอยู่แต่การกีดขวางจากกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ มีตลอดเวลา อาทิ จากกลุ่มผู้ผลิตน้ำตาลและยาสูบในสหรัฐอเมริกาเอง การค้าเสรีระหว่างฟิลิปปินส์กับอเมริกา นั้นมิใช่ผลประโยชน์จะตกเป็นของฟิลิปปินส์อย่างแท้จริง แต่เป็นประโยชน์แก่อุตสาหกรรมของอเมริกา ตลอดจนชาวอเมริกันที่ไปลงทุนต่างประเทศด้วยอย่างมาก ความมั่งคั่งในรูปที่ดินหรือกำไรจากการค้าที่สะสมในมือของนายทุนชาวพื้นเมืองเองนั้น มีผลให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจภายในประเทศขยายตัว ปรากฏมีการขยายตัวของการผลิตสินค้าออกประเภทเกษตรกรรมแปรรูป เบื้องต้น เช่น น้ำตาล น้ำมันมะพร้าว

ยาสูบ และข้าว อย่างสม่ำเสมอในระหว่างปี คศ. 1902 ถึง คศ. 1938 การผลิตเพิ่มเหล่านี้ได้กระตุ้นให้เกิดอุตสาหกรรมอื่นที่เกี่ยวข้องไปด้วย การขยายตัวของเมืองเป็นไปอย่างรวดเร็ว เป็นผลมาจากการขยายตัวของสาขาอุตสาหกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อุตสาหกรรมการก่อสร้าง แต่ว่าการเกษตรกรรมยังคงเป็นภาคเศรษฐกิจที่สำคัญอย่างยิ่งในด้านการจ้างงานและเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของประเทศ กล่าวได้ว่าฟิลิปปินส์ก่อนสงครามโลกครั้งที่สองนั้นประสบความสำเร็จไม่น้อยทางด้านอุตสาหกรรมอาจถือได้ว่าเป็นประเทศที่มีอนาคตทางอุตสาหกรรมประเทศหนึ่งเมื่อเทียบกับประเทศอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขณะนั้น แต่อย่างไรก็ตามอุตสาหกรรมของฟิลิปปินส์ก็ยังผูกพันกับเศรษฐกิจของสหรัฐอย่างเหนียวแน่น บริษัทอเมริกันยังคงควบคุมกิจการประเภทโรงสีและการตลาดของสินค้าส่งออกทั้งยังมีการลงทุนขนาดมหึมาในกิจการประเภทเหมืองแร่และสาธารณูปโภค เช่น กิจการรถราง การไฟฟ้า และการพลังงาน การค้าเสรีระหว่างสหรัฐอเมริกาและฟิลิปปินส์ซึ่งเริ่มจาก ปี คศ. 1909 นั้นยังผลให้สหรัฐกลายเป็นตลาดที่สำคัญของสินค้าขั้นปฐมของฟิลิปปินส์ และสินค้าอุตสาหกรรมจากอเมริกาก็ถูกส่งมาขายที่ฟิลิปปินส์ด้วยราคาที่สูงลิบลัว เช่นการนำเข้าสิ่งทอจากสหรัฐนั้นเพิ่มจาก 5% ของมูลค่ารวมยอดสินค้าเข้า ใน คศ. 1904 เป็น 59% ของมูลค่ารวมสินค้าเข้าใน ปี คศ. 1913 ซึ่งเป็นเพียงสี่ปีให้หลังของข้อตกลงการค้าเสรี ^{44/} ระหว่างฟิลิปปินส์กับสหรัฐ จะเห็นได้ว่าแม้ข้อตกลงจะส่งผลดีให้กับสินค้าออกเกษตรของฟิลิปปินส์ก็ตาม แต่ทว่าสินค้าอุตสาหกรรมจากสหรัฐอเมริกานั้น เป็นฝ่ายได้เปรียบมากกว่า

หลังจากสงครามโลกครั้งที่สองเสร็จสิ้นลงใหม่ ๆ นั้น ฟิลิปปินส์ก็เหมือนกับประเทศในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยทั่วไป กล่าวคือขาดแคลนเงินตราต่างประเทศแต่ที่ค่อนข้างจะพิเศษคือ ฟิลิปปินส์เป็นหนึ่งเดียวประเทศอย่างมหึมาแล้วในขณะนั้นซึ่งชี้ให้เห็นว่าชาวต่างชาติจะเข้ามามีบทบาทในเศรษฐกิจของฟิลิปปินส์อย่างแน่นอนนอกจาก

อิทธิพลทางด้าน การเป็นเจ้าหนี้แล้ว ปรากฏว่าชาวต่างชาติมีอิทธิพลปรากฏในด้านอื่น ๆ อย่างมากมาย เช่น สินค้าเพื่อบริโภคประจำวัน กิจกรรมทางด้าน การเงิน การธนาคาร ตลอดจน การอุตสาหกรรมขนาดใหญ่และขนาดย่อม ล้วนตกอยู่ภายใต้ อิทธิพลของ ประเทศ นายทุน เกือบสิ้นเชิง เหล่านี้เป็นลักษณะของการตกเป็นอาณานิคมแบบใหม่ ซึ่งใช้กำลัง ทาง เศรษฐกิจ รุกราน และประเทศที่แข่งขัน เข้าครอบงำฟิลิปปินส์ก็คือ สหรัฐอเมริกา และญี่ปุ่นนั่นเอง

การที่ชาวต่างชาติจะผลิตสินค้าส่งมาขายฟิลิปปินส์หรือ เข้าดำเนินกิจกรรม ทาง เศรษฐกิจต่าง ๆ ในประเทศนี้ อาจมีใช้สิ่งที่เสียหายมากนัก ถ้าเงินกำไรถูกสะสม ในประเทศฟิลิปปินส์หรือก่อให้เกิดการว่างงานเพิ่มขึ้น ฯลฯ แต่ที่เป็นผลเสียหาย แก่ เศรษฐกิจของฟิลิปปินส์นั้น เนื่องมาจากเงินกำไรจากการลงทุนของบริษัทต่างชาติถูกส่งกลับ ไปสู่ประเทศแม่ และที่เลวร้ายไปกว่านั้นคือ นักลงทุนต่างชาติเข้ามาในประเทศฟิลิปปินส์ ในลักษณะมือเปล่าแต่เข้ามาถึยืมเงินจากธนาคารท้องถิ่นในการลงทุน เพื่อกอบโกยผลกำไร กลับสู่ประเทศตน ในขณะที่นักลงทุนชาวฟิลิปปินส์เองเป็นจำนวนไม่น้อยต้องไปแสวงหา เงินทุนจากแหล่งอื่นซึ่งอาจเสียดอกเบี้ยในอัตราสูง และส่งผลให้เกิดปัญหาด้านดุลชำระ เงินติดตามมาในอนาคต สภาพดังกล่าวในฟิลิปปินส์นั้นดูเหมือนจะเกิดขึ้นกับประเทศด้อย พัฒนาหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นส่วนใหญ่ด้วย ภายใต้การบงการของประเทศมหา อำนาจฝ่ายพันธมิตรนั้น การสำรวจภาวะ เศรษฐกิจของประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลายตลอด จนคำแนะนำต่าง ๆ ถูกเสนอขึ้นมาพร้อมทั้งข้อเสนอให้ความช่วยเหลือ ทั้งทางด้านการ เงินและวิทยาการต่าง ๆ ตลอดจนผู้เชี่ยวชาญ โดยมีหน้าฉากอยู่ที่สถาบันระหว่างประเทศ เช่น ธนาคารโลก (World Bank) กองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF) ปรากฏว่าฟิลิปปินส์ต้องตกอยู่ภายใต้ข้อเรียกร้องต่าง ๆ ของนักลงทุนต่างชาติ มีการให้ สิทธิพิเศษมากมายตามกฎหมายต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นมามีในช่วงนั้น เช่น กฎหมายการส่ง

เสริมการลงทุน กฎหมายส่งเสริมให้มีการส่งสินค้าออกและกฎหมายควบคุมธุรกิจของชาวต่างประเทศ นอกจากนั้นฟิลิปปินส์ยังยินยอมให้นักลงทุนต่างชาติเป็นเจ้าของกิจการในฟิลิปปินส์ได้ร้อยเปอร์เซ็นต์คือ ไม่ต้องลงทุนร่วมกับเจ้าของประเทศสำหรับอุตสาหกรรมบางประเภท เช่น อุตสาหกรรมที่ไม่เคยมีมาก่อน ทั้งยังมีหลักเกณฑ์ยอมให้ส่งกำไรไปยังประเทศผู้ลงทุนได้ ตลอดจนประกันว่าจะไม่มีการยึดกิจการเป็นของรัฐ การให้สิทธิพิเศษสำหรับการลงทุน การจ้างชาวต่างประเทศ นอกจากนั้นนักลงทุนต่างชาติยังได้รับอภิสิทธิ์ทางด้านภาษีอากร ฯลฯ นอกจากสิทธิพิเศษมหาศาลแล้วรัฐบาลฟิลิปปินส์เองยังต้องทำการกู้ยืมเงินจำนวนมหาศาลจากสถาบันการเงินระหว่างประเทศเพื่อลงทุนกิจกรรมขั้นพื้นฐานต่าง ๆ เพื่อให้ความสะดวกแก่นักลงทุนต่างชาติด้วยเป็นที่แน่นอนว่าเงินกู้จากต่างประเทศดังกล่าวย่อมเป็นภาระหนักของฟิลิปปินส์ที่ต้องชำระหนี้ในระยะเวลาต่อ ๆ มา ซึ่งมีผลกระทบต่อการชำระเงินด้วย

ฟิลิปปินส์ก้าวเข้าสู่ทศวรรษ 1970 ด้วยอาการที่ชวนเซ ใน ค.ศ. 1972 ฟิลิปปินส์ตกเป็นหนี้ต่างประเทศเป็นจำนวนถึง 2 พันล้านเหรียญสหรัฐและเพิ่มเป็นกว่า 8 พันล้านเหรียญสหรัฐ ใน ค.ศ. 1979 การกู้ยืมเงินจากต่างประเทศนั้นมิใช่แต่จะทำให้มีการระดมเงินเท่านั้น แต่มักปรากฏว่าสถาบันการเงินผู้ให้กู้เหล่านี้มีบทบาทเข้าแทรกแซงกิจการทางเศรษฐกิจภายในประเทศผู้กู้ด้วย นโยบายต่าง ๆ ทางเศรษฐกิจจึงมักถูกกำหนดโดยเงื่อนไขของสถาบันการเงินเหล่านั้น และโดยที่สถาบันการเงินเหล่านี้ได้รับการสนับสนุนจากประเทศอุตสาหกรรมที่ร่ำรวยทั้งหลาย ^{45/} จึงเท่ากับว่าบรรดานายทุนเหล่านี้มีอำนาจในการสร้างเงื่อนไขต่าง ๆ แก่ประเทศผู้ขอกู้ยืมด้วย

การเป็นหนี้ระหว่างประเทศอย่างมหาศาลย่อมมิใช่สัญญาณลึกลับที่ดีคือเอกราชทางเศรษฐกิจของประเทศเป็นแน่ เพราะสถานการณ์ของประเทศลูกหนี้มักจะจบลงด้วยการต้องลดค่าเงินของตน ซึ่งในกรณีของฟิลิปปินส์นั้นการลดค่าเงินเปโซส่งผลให้ค่า

ครองชีพในฟิลิปปินส์สูงขึ้น เพราะราคาสินค้าขาเข้าจากต่างประเทศเพิ่มขึ้นในมาตรา
เปโซ และมีผลกระทบต่อราคาสินค้าต่าง ๆ ที่ผลิตในประเทศด้วย ประชาชนจะประสบ
ความทุกข์ยากมากขึ้น อาจต้องทำงานเพิ่มขึ้นเพื่อบริโภคเท่าเดิมหรือลดการบริโภคลง
จากสถิติชี้ว่าในระหว่าง คศ. 1966 - 1978 อัตราค่าจ้างตัวเงินในฟิลิปปินส์เพิ่มขึ้น
210% แต่ดัชนีราคาสินค้าบริโภคเพิ่ม 332 x ^{46/} ซึ่งแสดงว่าฐานะความเป็นอยู่ของ
คนงานเลวลง ในขณะที่ประเทศผู้ซื้ออุปโภคบริโภคประสบความทุกข์ยาก แต่ฝ่ายนายทุนอุตสาหกรรม
กรรมกลับได้รับผลดีจากการขายสินค้าได้ราคาสูงขึ้นและซื้อสินค้าจากประเทศผู้ลดค่าเงิน
ได้ในราคาที่ต่ำลง

แม้ว่าฟิลิปปินส์ได้พยายามแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจที่เกิดมาจากอดีตและ
ต่อเนื่องมาในทศวรรษ 1970 แล้วก็ตาม แต่ไม่สู้จะได้ผลนัก เช่น ความพยายาม
ประการหนึ่งคือ ให้มีการกระจายของสินค้าออกโดยการพัฒนาผลิตภัณฑ์ประเภทแร่ธาตุ
เป็นสำคัญ แต่ทว่าเศรษฐกิจของฟิลิปปินส์ก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงดีขึ้น ปัญหาประสิทธิ
ภาพการผลิตของเกษตรกรตลอดจนการว่างงานในเมือง เป็นปัญหาที่ฟิลิปปินส์ไม่อาจแก้ไข
ได้ในช่วงนั้น เช่นเดียวกับดัชนีสินค้าบริโภคที่เพิ่มสูงขึ้นทุกที ปัญหาราคาอาหารแพงนั้น
เป็นเรื่องเรื้อรังมาจากการที่มีสภาพการขาดแคลนอาหารต่อเนื่องมานาน ปัญหาต่าง ๆ
เหล่านี้มีส่วนสนับสนุนให้ปัญหาเรื้อรังอื่น ๆ คือ ความไม่เสมอภาคในทรัพย์สินและรายได้
เป็นไปอย่างรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ และยิ่งผลให้เกิดความไม่เสมอภาคทางการเมืองด้วย
มักจะปรากฏว่าครอบครัวพ่อค้าหรือเจ้าของที่ดินผู้มั่งคั่งมักจะมีอำนาจและอิทธิพลในสังคม
และด้านการเมืองมาก ความไม่เป็นธรรมในการกระจายรายได้และทรัพย์สินของฟิลิปปินส์
จะเห็นได้จากสถิติ ในปี คศ. 1975 นั้นมีประชากรกลุ่มร่ำรวย 5 % เท่านั้นที่เป็น
เจ้าของทรัพย์สินต่าง ๆ รวมกันถึงประมาณ หนึ่งในสาม (33 %) ของมูลค่าทรัพย์สิน
ทั้งหมด และประชากรกลุ่มยากจนที่สุด 40 % เป็นเจ้าของทรัพย์สิน 10 % ของมูลค่า

ทรัพย์สินทั้งหมด 47/ เครื่องวัดต่าง ๆ ได้ชี้ว่าคนฟิลิปปินส์ส่วนใหญ่มีมาตรฐานการครองชีพต่ำมาก ใน คศ. 1971 ปรากฏว่าประชากรถึง 16 ล้านคนขาดอาหารและประมาณ 29 ล้านคน ขาดปัจจัย 4 ในระดับยังชีพ และงานวิจัยบางชิ้นชี้ว่าสถานการณ์ของฟิลิปปินส์เลวลงเรื่อย ๆ ขณะที่ปี คศ. 1965 มีประชากรที่อยู่ต่ำกว่าระดับเส้นความยากจนร้อยละ 41 และใน คศ. 1971 มีประมาณร้อยละ 43.78 แต่ในปี 1975 ผู้ที่มีการครองชีพต่ำกว่าเส้นความยากจนมีถึงร้อยละ 51.49 ของครอบครัวทั้งหมด 48/ แสดงว่าอัตราส่วนของผู้ที่มิรายได้ต่ำกว่าระดับยังชีพมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ในฟิลิปปินส์

ตามสภาพที่ปรากฏดังกล่าวมาแล้ว หากฟิลิปปินส์ไม่มีมาตรการที่เด็ดเดี่ยว และมีความจริงใจจากรัฐบาลเพื่อจะแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นโดยมีประชาชนสนับสนุน ด้านหนึ่งกับแสวงหาความร่วมมือกับประเทศเพื่อนบ้านเพื่ออำนาจต่อรองกับกลุ่มมหาอำนาจ นายทุนอีกด้านหนึ่งแล้วไซร้ อนาคตของฟิลิปปินส์ก็อาจกลับไปสู่การเป็นอาณานิคมอย่างเต็มตัวอีกครั้งก็เป็นได้

เชิงอรรถ

1. ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ (กรุงเทพฯ: ทิพย์อักษรการพิมพ์, 2524), หน้า 154.
2. อุษณีย์ วรรณสูตร และคณะ, พื้นฐานทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมในกลุ่มประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2516), หน้า 27.
3. ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา, เรื่องเดิม, หน้า 155.
4. ดี.จี.อี.ซอลล์, (แต่ง), ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ (บก.แปล), ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 2, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2522), หน้า 869.
5. อสัมภินพงศ์ ฉัตราคม, ประวัติการพัฒนาเศรษฐกิจในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, (กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์จำกัด, 2525), หน้า 4.
6. David Jael Stienberg, In Search of Southeast Asia: A Modern History, (Kuala Lumpur : Oxford University Press, 1971).
7. ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา, เรื่องเดิม, หน้า 156.
8. ดี.จี.อี.ซอลล์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 873.
9. เรื่องเดียวกัน, หน้า 870-73.
10. เรื่องเดียวกัน, หน้า 865.
11. เรื่องเดียวกัน, หน้า 866.
12. สมคิด ศรีสิงห์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 2, (มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒน์ พิษณุโลก, อัดสำเนา), หน้า 332.
13. ดี.จี.อี.ซอลล์, เรื่องเดิม, หน้า 921.
14. อุษณีย์ วรรณสูตร และคณะ, เรื่องเดิม, หน้า 28.
15. ดี.จี.อี.ซอลล์, เรื่องเดิม, หน้า 921-11.
16. เรื่องเดียวกัน, หน้า 924.
17. สมคิด ศรีสิงห์, เรื่องเดิม, หน้า 326.
18. อุษณีย์ วรรณสูตร และคณะ, เรื่องเดิม, หน้า 36.
19. เรื่องเดียวกัน, หน้า 35.
20. เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

21. ดี.จี.อี.ซอลล์, เรื่องเดิม, หน้า 931.
22. อุษณีย์ วรรณสูตร และคณะ, เรื่องเดิม, หน้า 35.
23. อสัมภินพงศ์ ฉัตราคม, เรื่องเดิม, หน้า 135.
24. ดี.จี.อี.ซอลล์, เรื่องเดิม, หน้า 935.
25. เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.
26. สมคิด ศรีสิงห์, เรื่องเดิม, หน้า 327.
27. ดี.จี.อี.ซอลล์, เรื่องเดิม, หน้า 936.
28. เรื่องเดียวกัน, หน้า 1042.
29. เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.
30. เรื่องเดียวกัน, หน้า 1043-45.
31. เรื่องเดียวกัน, หน้า 1048.
32. เรื่องเดียวกัน, หน้า 1048-9.
33. แนวคิดนี้แพร่หลายในทศวรรษที่ 1930 เมื่อเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก โดยแนะนำให้รัฐบาลใช้จ่ายมากกว่ารับ เพื่อกระตุ้นให้มีการใช้จ่ายและประชาชนจะมีงานทำเพิ่มขึ้น
34. ดี.จี.อี.ซอลล์, เรื่องเดิม, หน้า 1112.
35. ปรดศิกษารายละเอียดจาก Institute of Southeast Asian Study, Southeast Asian Affairs 1976, (Singapore : EEP. International, Ltd.,)
36. Shinichi Ichimura, (ed)., The Economic Development of East and Southeast Asia, (Honolulu : The University Press of Hawaii, 1975), pp. 184-185.
37. Ibid., p. 190.
38. อสัมภินพงศ์ ฉัตราคม, เรื่องเดิม, หน้า 140.
39. สมชัย วงศาภาคย์ (บก.), ลัทธิอาณานิคมแผนใหม่ในเอเชียอาคเนย์, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ป๋วยฝ้าย, 2524), หน้า 5-7.
40. อสัมภินพงศ์ ฉัตราคม, เรื่องเดิม, หน้า 141.
41. เรื่องเดียวกัน, หน้า 150.

42. จักรทิพย์ นาดสุภา, พัฒนาการเศรษฐกิจไทย, (นครหลวงฯ: โรงพิมพ์วิทยากร, 2511)
43. Institute of Southeast Asian Study, op.cit., p. 35.
44. Ibid., p. 36.
45. สมชัย วงศาภาควัย, เรื่องเดิม, หน้า 12.
46. เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.
47. เรื่องเดียวกัน, หน้า 1-2.
48. เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.